

Odhad počtu žáků s odlišným mateřským jazykem na školách a opatření využívaná pro jejich podporu

Stručná zpráva z dotazníkového šetření META, o.p.s.

META, o.p.s. provedla mezi 1. 8. 2018 a 3. 5. 2019 elektronické dotazníkové šetření na školách v Plzeňském kraji, Praze, Středočeském a Ústeckém kraji, kteří neovládají dostatečně český vyučovací jazyk. V současné době lze ze školních matrik zjistit pouze počty žáků cizinců na školách. Počty žáků s odlišným mateřským jazykem (OMJ), kteří potřebují jazykovou podporu, případně informace o úrovni jejich znalosti češtiny, však dostupné nejsou. Bez těchto informací ovšem nelze dobře nastavit systém podpory škol, potažmo žáků s OMJ. Proto META ve spolupráci s Krajským úřadem v Plzni uskutečnila šetření, které se pokouší dosavadní informační mezeru zaplnit.

Sběr dat

Byly osloveny všechny školy v uvedených regionech a ty, které měly zájem, dotazník vyplnily. Nejedná se tedy o reprezentativní výzkum, ale o první pokus odhadnout počty žáků, kteří neovládají dostatečně český vyučovací jazyk (nadále je nazýváme „žáky s OMJ“) na co největším počtu základních škol. Počty vyplněných dotazníků a vysoké zastoupení škol i žáků v některých regionech dávají zjištěním značnou spolehlivost a lze na jejich základě formulovat důležité hypotézy nebo činit podložené odhady.

Dotazník obsahoval otázky na počet žáků školy, počet žáků cizinců a celkový počet žáků, kteří neovládají český vyučovací jazyk. Dále měli ředitelé odhadnout úroveň znalosti českého jazyka těchto a měli uvést, kolik žáků na úrovni 0, 1 a 2 chodí do jejich školy. Další otázky směřovaly ke zjištění, jaká podpůrná opatření školy využívají, a jaký nástroj by podle jejich mínění nejvíce žáky s OMJ podpořil.

Pro určení jazykové úrovně žáků byl školám nabídnut diagnostický nástroj – jazykový test, nebo mohli ředitelé určit úroveň pouze podle její slovní charakteristiky. Úroveň 0 byla popsána jako žádná nebo velmi nízká úroveň znalosti češtiny (do úrovně A2). Do úrovně 1 měli být započítáni žáci, kteří měli komunikační jazyk zvládnutý na úrovni minimálně A2, ale chyběla jim akademická znalost jazyka a stále potřebovali rozvíjet písemný i ústní projev. Úroveň 2 byla pak charakterizována tím, že žáci už mají zvládnutý jazyk na pokročilé úrovni (nad B1), ale potřebují podporu zejména v rozšiřování slovní zásoby a akademickém jazyce. Dotazník nezjišťoval, zda škola pro určení jazykové úrovně diagnostického testu využila.

Protože šetření zjišťovalo pouze celkové počty žáků cizinců a žáků s OMJ na škole, nelze zjistit, jaký je mezi těmito množinami překryv. Nevíme, kolik žáků cizinců jsou zároveň žáky s OMJ. Předpokládáme, že žáci s OMJ se rekrutují primárně z žáků cizinců, ale ne vždy. Do kategorie žáků s OMJ mohou z různých důvodů patřit i žáci s českým občanstvím, stejně tak jako žáci s jiným státním občanstvím mohou hovořit češtinou na úrovni rodilého mluvčího, a do kategorie žáků s OMJ tedy nespadat. Při kontrole dat se nenašla ani jedna škola, kde by se zdálo, že ředitelé vyplnili automaticky stejný počet žáků cizinců a žáků s OMJ. Zdá se tedy patrné, že ředitelé tyto dvě kategorie neztotožnili a skutečně se soustředili na odhad počtu žáků, kteří neovládají dobře český mateřský jazyk, bez ohledu na jejich státní občanství.

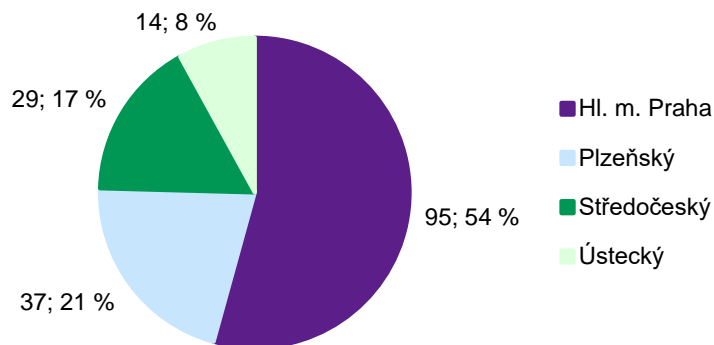
Po ukončení sběru dat byly provedeny tyto korekce: údaje pražských a plzeňských škol o počtu žáků na škole a počtu žáků cizinců byly korigovány podle školské matriky.

Výsledky šetření

Zúčastněné školy

Výzkumu se zúčastnilo 175 škol. 95 z Prahy, 37 z Plzeňského, 29 ze Středočeského a 14 z Ústeckého kraje (Graf 1).

Graf 1 Počet a % škol, které se zúčastnily výzkumu

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Do zúčastněných pražských škol chodí celkem téměř 46 tisíc žáků, do plzeňských škol 11,5 tisíc žáků, do škol, které se výzkumu zúčastnily ze Středočeského kraje, chodí téměř 9 tisíc žáků a do škol v Ústeckém kraji téměř 67 tisíc žáků. Celkem se jedná o 72 tisíc žáků. Z nich je 4 900 žáků cizinců, kteří tak tvoří 7 % ze všech žáků. Žáků, kteří do nějaké míry neovládají český vyučovací jazyk, je pak podle odhadů ředitelů na sledovaných školách 3 752, což je 5 % všech žáků zúčastněných škol (Tabulka 1).

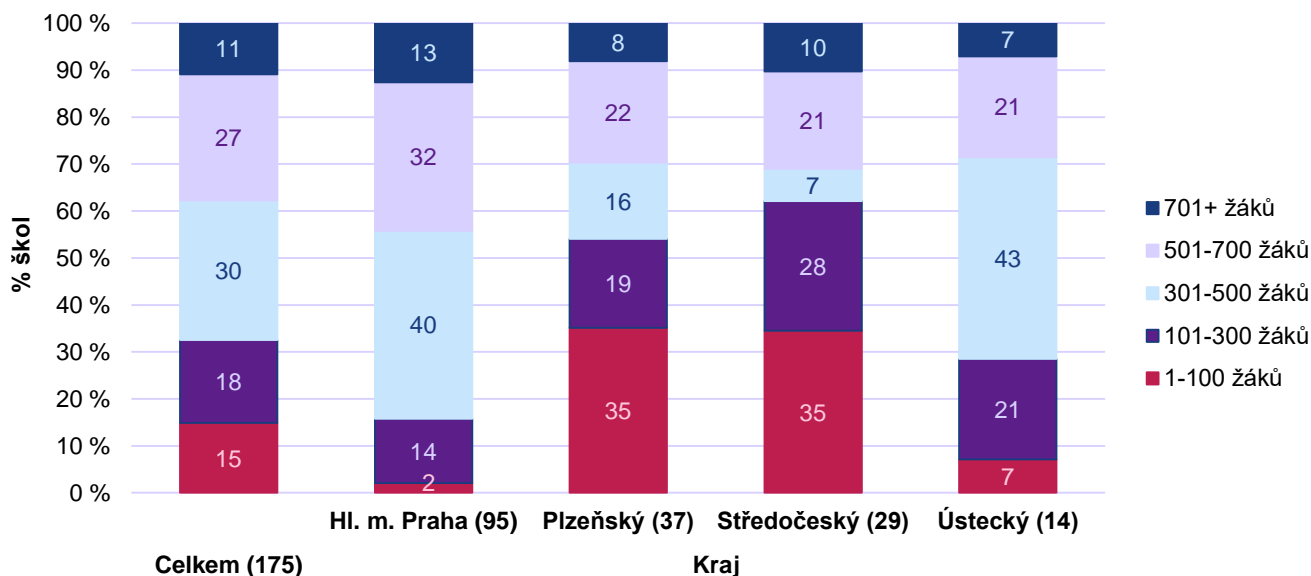
Tabulka 1 Počet žáků, žáků cizinců a žáků s OMJ zúčastněných škol

Region	Počet škol	Počet žáků	Počet žáků cizinců	% žáků cizinců	Počet žáků s češtinou 0+1+2	% žáků s češtinou 0+1+2
Hl. m. Praha	95	45 912	4 168	9 %	3 081	7 %
Plzeňský	37	11 550	462	4 %	448	4 %
Středočeský	29	8 905	134	2 %	109	1 %
Ústecký	14	5 706	144	3 %	114	2 %
Celkový součet	175	72 073	4 908	7 %	3 752	5 %

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků 2018/2019 (mailová komunikace)

Do výzkumu se zapojily školy všech velikostí. Zhruba třetina škol má do 300 žáků, další třetina pak 300-500 žáků, 27 % škol má 500-700 žáků, 11 % škol je ještě větších, chodí na ně více než 700 žáků. Jak ukazuje Graf 2, pražské školy a školy z Ústeckého kraje, které se zúčastnily výzkumu, jsou spíše školy větší. Naopak z Plzeňského a Středočeského kraje se zúčastnilo výrazně více škol malých, a to do 100 žáků nebo se 100-300 žáky.

Graf 2 Velikost škol (podle počtu žáků) - % škol podle počtu žáků – podle regionu

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků 2018/2019 (mailová komunikace)

Porovnáme-li zjištěná data o zúčastněných pražských školách a data ze školských statistik za školní rok 2018/2019, vidíme, že výzkumu se zúčastnilo 34 % pražských škol, do kterých chodí 43 % pražských žáků a 46 % žáků cizinců. Výzkumu se tedy zúčastnily spíše školy, které mají více žáků (je reprezentováno větší procento žáků než škol) a kam také chodí více žáků cizinců (Tabulka 2). Téměř poloviční zastoupení žáků cizinců můžeme považovat za dobře reprezentující sledované téma. Byť třetinové zastoupení škol může naznačovat, že určitý typ škol, zřejmě s menším zastoupením žáků cizinců, je v datech podhodnocen.

Tabulka 2 Počty pražských škol, žáků a žáků cizinců ve výzkumném souboru a v celé cílové populaci

Pražské školy	Počet škol	Počet žáků	Počet žáků cizinců
zúčastněné ve výzkumu	95	45 912	4 168
Praha celkem dle dat MŠMT	280	105 645	9 077
Výzkum zahrnuje	34 %	43 %	46 %

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků 2018/2019 (mailová komunikace)

Počty žáků s OMJ

Na pražských školách je zastoupení žáků OMJ nejvyšší: 7 % všech žáků zúčastněných škol jsou žáci s OMJ. Na školách v Plzeňském kraji je žáků s OMJ 5 %. V dalších regionech, ze kterých se zúčastnilo i menší množství škol, je zastoupení žáků s OMJ nižší, 2% v Ústeckém a 1% ve Středočeském kraji (Tabulka 1).

V Plzeňském kraji se počet žáků s OMJ velmi blíží počtu žáků cizinců. V ostatních regionech je počet žáků s OMJ odhadován jako nižší než počet žáků cizinců, v Praze je počet žáků s OMJ zhruba o čtvrtinu nižší než počet žáků cizinců. Bez dalších informací nelze tento rozdíl jednoduše interpretovat. Lze mít například hypotézu, že na školách v Plzeňském kraji je více nově příchozích žáků, kteří mají větší potíže s češtinou než déle usazení migranti např. v Praze. Rozdíl v odhadu počtu žáků s OMJ může být dán i množstvím zkušeností učitelů se žáky s OMJ a způsobem posuzování úrovně znalosti češtiny.

Pokud bychom z dat chtěli vyvodit závěr pro odhad počtu žáků s OMJ na základě počtu žáků cizinců, pak můžeme usuzovat, že počty žáků s OMJ se mohou pohybovat od 75 do 97 % žáků cizinců (Tabulka 3).

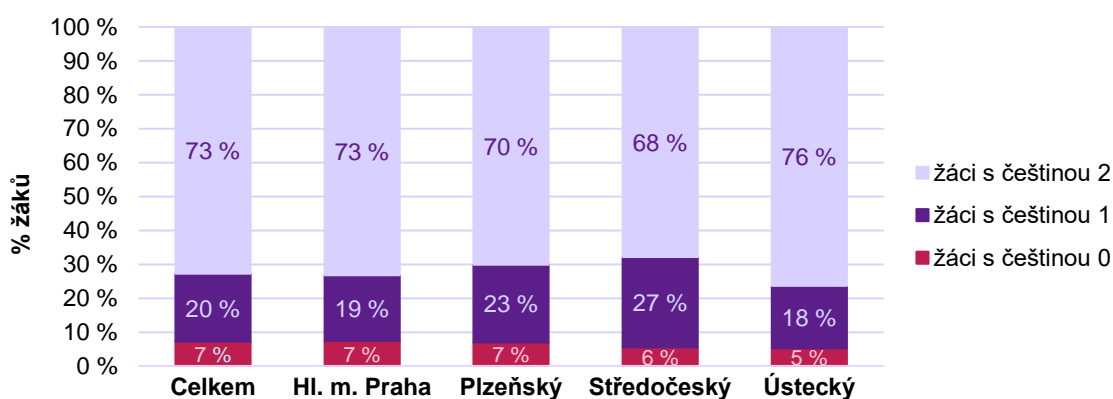
Tabulka 3 Podíl žáků s OMJ ze žáků cizinců

Region	žáci s OMJ/žáci cizinci
Hl. m. Praha	74 %
Plzeňský	97 %
Středočeský	81 %
Ústecký	79 %
Celkem	76 %

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků (mailová komunikace)

Složení žáků s OMJ podle úrovně jejich znalosti češtiny (resp. podle toho, jak učitelé jejich češtinu odhadují) je ve všech regionech obdobné. Žáků s OMJ, kteří byli zařazeni do úrovně 0 a potřebují největší jazykovou podporu, je v celém souboru 7 %. Žáků na úrovni 1 je pak celkem 20 % a žáků na úrovni 2 je 73 % (Graf 3).

Graf 3 Zastoupení žáků s OMJ dle úrovně potřebné podpory v regionech

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Konkrétní počty žáků s OMJ na sledovaných školách ukazuje Tabulka 4. Jednotlivé sekce tabulky představují počty žáků s OMJ nejprve jako součet všech žáků s OMJ na ZŠ a dále na prvním a na druhém stupni. Další sekce ukazuje počty žáků s úrovní znalosti češtiny 0 na ZŠ celkem a na prvním a druhém stupni, v této logice jsou zobrazeny i počty žáků s OMJ na úrovni znalosti češtiny 1 a 2.

Žáků s OMJ je více (rozpoznáno) na prvních stupních škol, a to 65 % žáků. 35 % žáků s OMJ je na druhých stupních sledovaných škol. Tento poměr 2/3 na prvním stupni ku 1/3 na stupni druhém platí i pro jednotlivé úrovně češtiny. Mezi sledovanými regiony nejsou v rozložení žáků s OMJ mezi stupni ZŠ velké rozdíly.

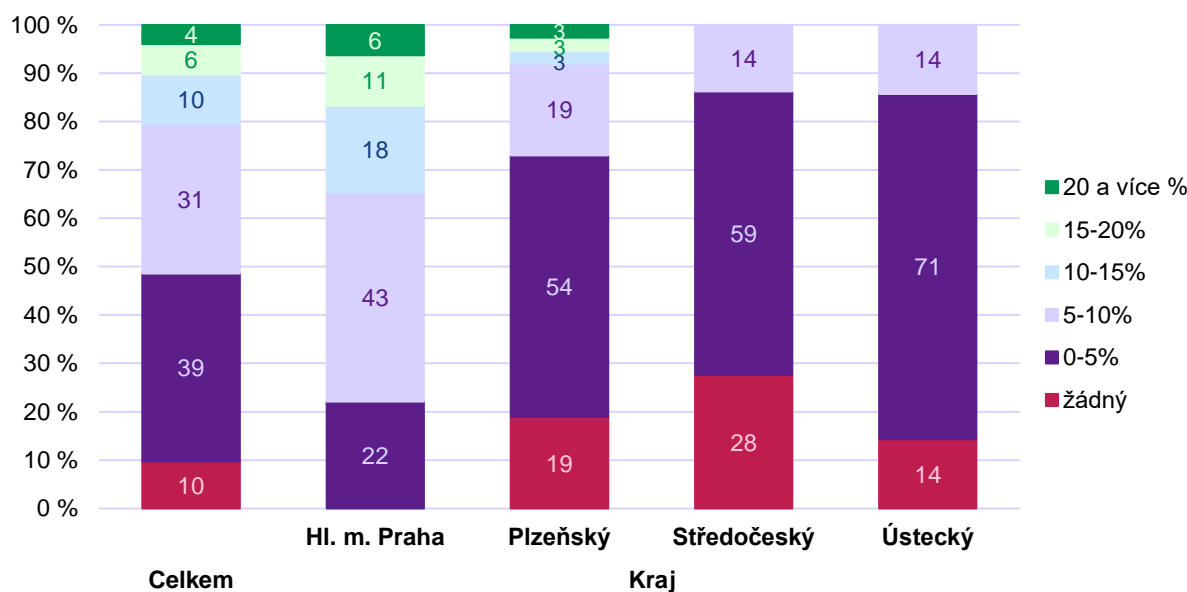
Tabulka 4 Počty žáků ZŠ, žáků cizinců a odhady počtů žáků s OMJ celkem a na jednotlivých úrovních češtiny

Typ žáků / Region	Celkem	Hl. m. Praha	Plzeňský	Středočeský	Ústecký
Žáci celkem	72 073	45 912	11 550	8 905	5 706
Žáci cizinci	4 908	4 168	462	134	144
0+1+2 na ZŠ	3 752	3 081	448	109	114
0+1+2 na 1.st	2 436	2 013	275	83	65
0+1+2 na 2.st	1 316	1 068	173	26	49
0 na ZŠ	270	227	31	6	6
0 na 1.st	163	137	21	2	3
0 na 2.st	107	90	10	4	3
1 na ZŠ	750	597	103	29	21
1 na 1.st	509	410	64	22	13
1 na 2.st	241	187	39	7	8
2 na ZŠ	2 732	2 257	314	74	87
2 na 1.st	1 764	1 466	190	59	49
2 na 2.st	968	791	124	15	38

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků (mailová komunikace)

V celkovém souboru 175 škol je 10 % škol, které nemají žádného žáka cizince. Na 39 % škol chodí 0-5 % cizinců, 31 % škol má 5-10 % žáků cizinců. 20 % škol pak má více než 10 % žáků cizinců. Graf 4 ukazuje rozdíly mezi regiony: školy v Praze mají celkově vyšší zastoupení žáků cizinců než školy v jiných regionech. Každá z pražských škol, které se zúčastnily výzkumu, má aspoň několik žáků cizinců. Z jiných regionů se zúčastnily výzkumu i školy, které žádné žáky cizince aktuálně nevyučují.

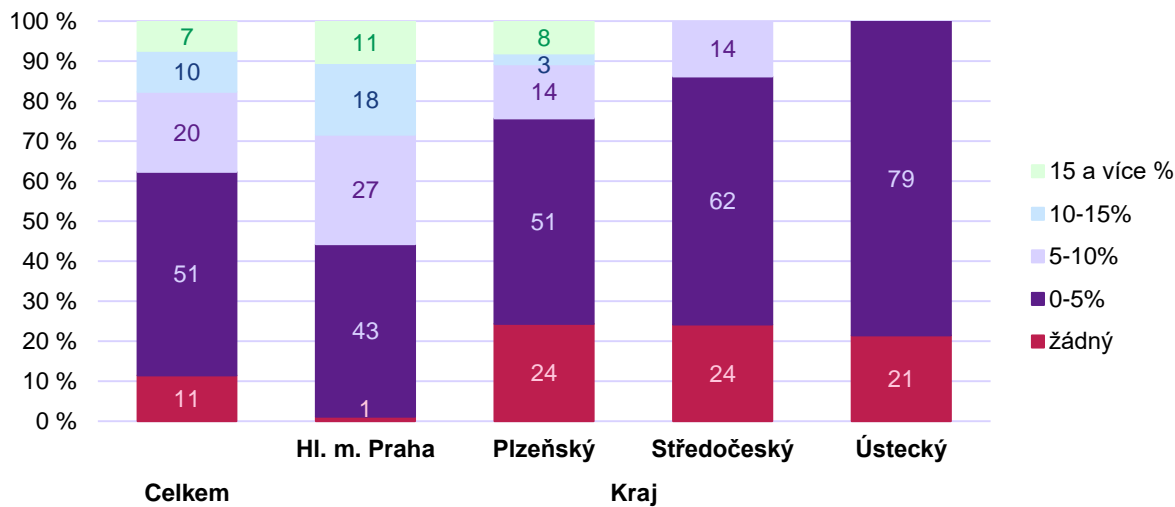
Graf 4 Podíl žáků cizinců na škole podle regionů

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019; data MŠMT o počtu ZŠ a žáků (mailová komunikace)

Podíly všech žáků s OMJ na školách jsou podobné podílům žáků cizinců. 11 % škol nevyučuje žádného žáka s OMJ. Na polovinu škol, které se zúčastnily výzkumu, chodí 0-5 % žáků s OMJ, 20 % škol má 5-10 % žáků s OMJ a 17 % má těchto žáků více než 10 %. Vyšší zastoupení žáků s OMJ na školách opět sledujeme u škol v Praze – více než polovina pražských škol vyučuje více než 5 % žáků s OMJ. Školy v Ústeckém kraji, které se zúčastnily výzkumu, mají zkušenost s maximálně 5 % žáků s OMJ. V Plzeňském regionu se zúčastnily školy, které mají zkušenost velmi diferencovanou – čtvrtina škol nevyučuje žádného žáka s OMJ a téměř čtvrtina škol má těchto žáků více než 5 %, 8 % škol v Plzeňském kraji má dokonce zkušenost s více než 15 % žáky s OMJ (Graf 5).

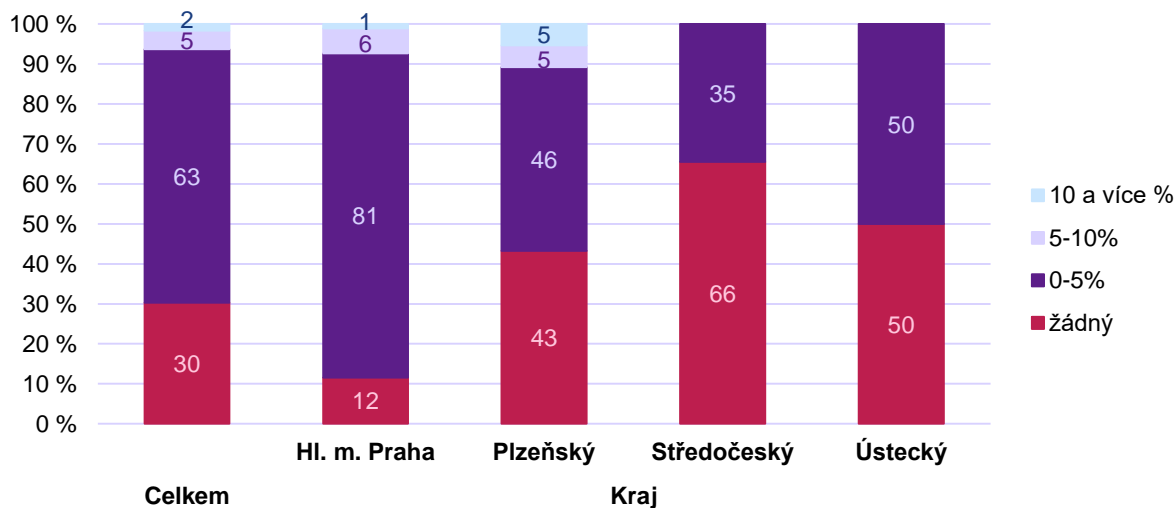
Graf 5 Podíl žáků s OMJ (úroveň 0+1+2) na škole podle regionů

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Jak uvádíme výše, žáci s úrovní češtiny 0 a 1, kteří potřebují značnou podporu, tvoří asi čtvrtinu všech žáků s OMJ. Graf 6 ukazuje zastoupení těchto žáků na školách. V celém souboru je 30% škol, které nevyučují žádného žáka s OMJ na úrovni češtiny 0 a 1. Na 63 % škol je takových žáků do 5 %. Na 7 % je žáků s češtinou 0 nebo 1 více než 5 %. V Praze má naprostá většina škol, 81 %, 0-5 % žáků s OMJ na úrovni 0 nebo 1, 12 % škol nemá žádného takového žáka. Školy v Plzeňském regionu opět zakoušejí velmi různé situace – přes 40 % nemá žádného žáka s OMJ na úrovni 0 nebo 1, ale 5 % škol jich má 5-10 % a 5 % škol má žáků na úrovni 0 nebo 1 více než 10 % (Graf 6).

Graf 6 Podíl žáků s OMJ (úroveň 0+1) na škole podle regionů

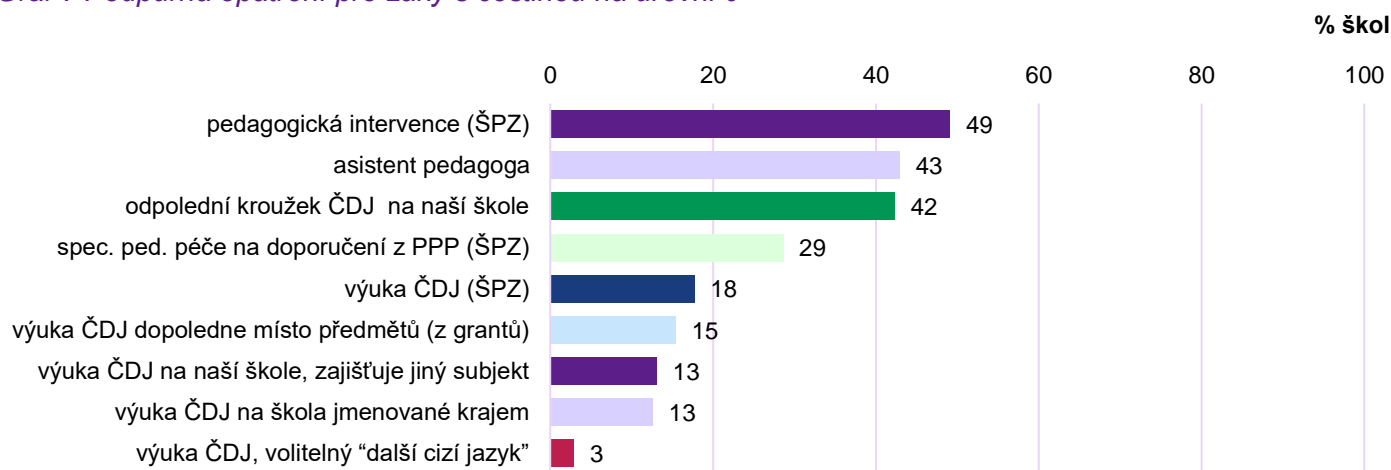
Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Podpůrná opatření

Jednou baterií otázek dotazník zjišťoval, jaká podpůrná opatření školy využívají pro žáky s češtinou na úrovni 0. Otázka se neomezovala na aktuální školní rok a odpovídali i ředitelé, kteří žádného žáka s OMJ na úrovni češtiny 0 aktuálně na škole neměli.

Nejčastěji využívaným podpůrným opatřením byla pedagogická intervence (na základě doporučení ŠPZ), tu využívala téměř polovina škol. 43, resp. 42 % škol využívá asistenta pedagoga a organizuje odpolední kroužek češtiny jako druhého jazyka na škole. 29 % škol žákovi poskytuje speciálně pedagogickou péči na doporučení z PPP. Již méně zúčastněných škol organizuje výuku českého jazyka jako druhého jazyka na základě doporučení ŠPZ (18 % škol). 15 % škol zařazuje dopolední výuku češtiny s tím, že žáky uvolňuje z jejich pravidelných předmětů, a tuto výuku hradí z grantů. 13 % škol nabízí žákům výuku češtiny, kterou zajišťuje jiný subjekt, a stejně tak 13 % škol využívá výuku češtiny na kraje jmenovaných školách, které výuku češtiny zajišťují podle školského zákona. 3 % škol nabízejí češtinu jako druhý jazyk jako volitelný předmět (Graf 7).

Graf 7 Podpůrná opatření pro žáky s češtinou na úrovni 0

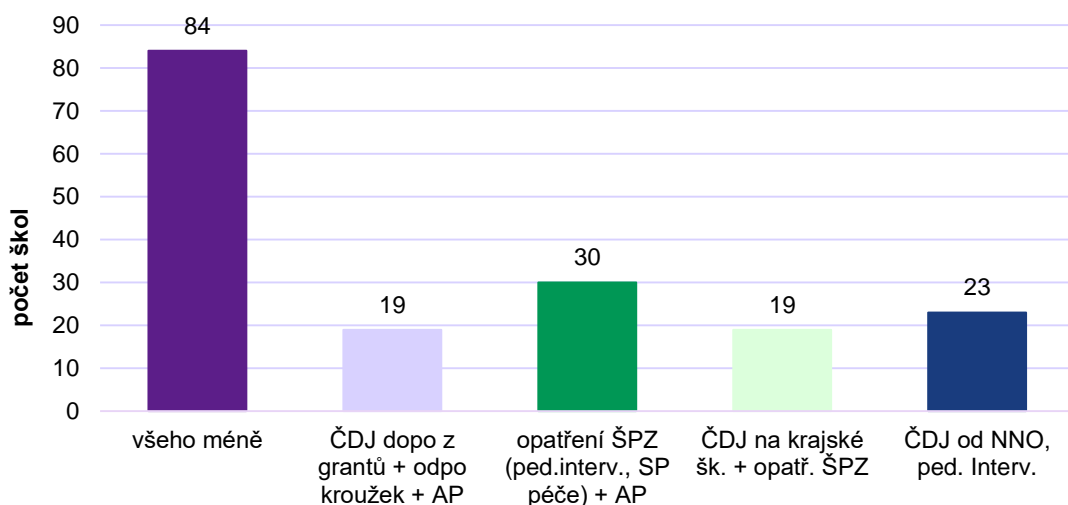

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Nezkoumali jsme důvody škol pro volbu podpůrných opatření, rozdíly mezi školami v míře využívání různých opatření nemůžeme tedy dobře interpretovat. Data ukazují, že menší školy (do 200 žáků) využívají méně opatření. Naopak větší školy častěji uplatňují opatření, která vyžadují jejich větší aktivitu (organizování kurzů, vlastní granty).

Lze identifikovat 5 typů škol podle opatření, která využívají. Jedním z typů jsou školy, které přistupují k podpoře velmi aktivně – vyučují češtinu jako druhý jazyk dopoledne a financují tuto výuku z grantů, odpoledne organizují kroužky, využívají asistenty pedagoga. Takových škol je v našem výzkumu 19. Další typ škol využívá zejména opatření na doporučení ŠPZ – pedagogickou intervenci, speciálně pedagogickou péči a asistenta pedagoga (30 škol). Další dva typy škol využívají opatření na doporučení ŠPZ a ve výuce žáků se „specializují“ na jednoho poskytovatele kurzů češtiny: výuku zajišťují přes krajské školy (19 škol), nebo využívají výuku poskytovanou NNO (23 škol). Posledním typem jsou školy, které využívají celkově méně nebo žádná opatření. Tento typ je nejčastěji zastoupený (84 škol, Graf 8). To jsou zejména školy, které navštěvuje celkově méně žáků i méně žáků s OMJ. Nicméně není výjimkou, že do tohoto typu spadají i školy, které mají žáků s OMJ relativně vyšší procento.

Graf 8 Typy škol podle podpůrných opatření, která využívají – počty škol

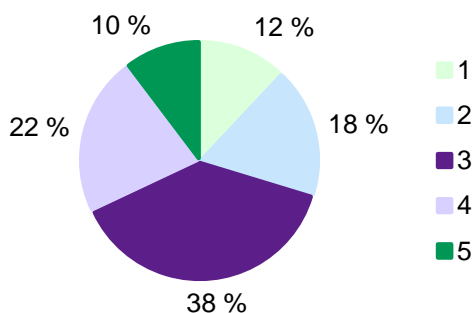

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Vzhledem k poměrně nízkému počtu škol nelze nalézt jiné významné faktory, které by vysvětlily odlišné přístupy škol, než je celkový počet žáků a počet žáků s OMJ. Vyšší počet žáků s OMJ vede školy k využívání více opatření. Předpokládáme, že dále hraje roli zkušenost školy s granty, dostupnost krajské školy nebo nevládních organizací, které poskytují kurzy češtiny. Školy využívající více opatření se častěji nacházejí v Praze. Plzeňské školy, kterých několik má značné procento žáků s OMJ, využívají zejména odpolední kroužky češtiny.

Na otázku, jak školy hodnotí dostatečnost podpory žáků s OMJ s nulovou znalostí češtiny na škále od 1 do 5, se školy rozdělily zhruba na třetiny – třetina podporu hodnotí spíše pozitivně (známky 1 a 2), více než třetina dává známku 3 a poslední třetina podporu hodnotí negativně známky (4 a 5 – Graf 9). Podle regionů se školy příliš neliší, pouze v Ústeckém kraji je hodnocení dostatečnosti opatření pozitivnější. Rozdíl v hodnocení se neprojevil ani mezi typy škol využívajících různá podpůrná opatření.

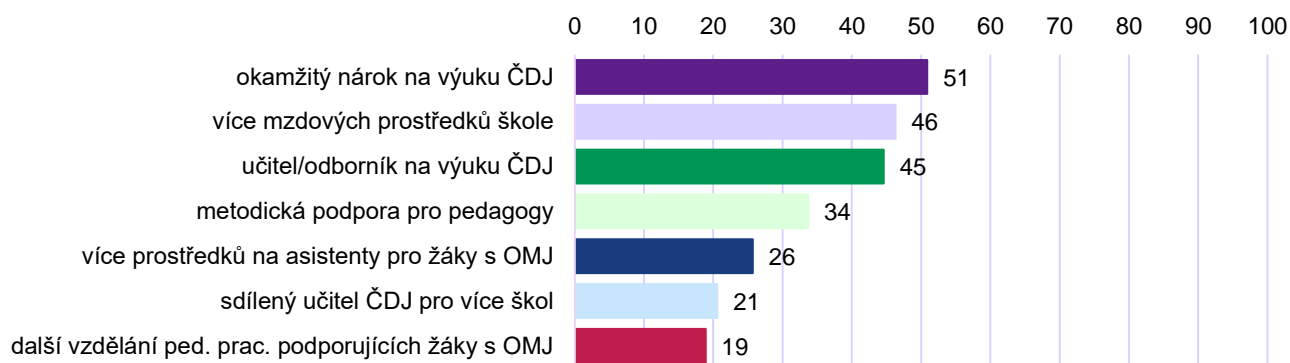
Graf 9 Hodnocení dostatečnosti podpory žáků s nulovou znalostí českého jazyka na škále 1-5

Zdroj: Dotazníkové šetření META o počtech žáků s OMJ, 2019

Za nejlepší nástroj pro řešení situací žáků s OMJ by polovina škol považovala okamžitý nárok na výuku českého jazyka jako druhého jazyka, více mzdových prostředků škole a učitele/odborníka na výuku češtiny jako druhého jazyka. Metodickou podporu by uvítala třetina škol (zde je patrný rozdíl mezi školami, ty zkušenější metodickou podporu tolik nepožadují). Čtvrtina škol by uvítala více prostředků na asistenty pro žáky s OMJ. Sdíleného učitele pro více škol či další vzdělávání pedagogických pracovníků by za nejlepší nástroj považovala pětina škol (Graf 10).

Graf 10 Nejlepší nástroj pro řešení situace žáků s OMJ

Zdroj: Dotazníkové šetření META, o.p.s. o počtech žáků s odlišným mateřským jazykem, 2019

Na zkoumaných školách studuje 7% žáků s OMJ, kteří nejsou rovnoměrně zastoupeni – některé školy nemají žádného žáka s OMJ nebo pouze několik, jiné mají žáků s OMJ i 20%. Takové rozdíly znamenají velmi odlišné situace: podporovat více žáků na podobné jazykové úrovni může být organizačně daleko jednodušší než podporovat málo žáků, každého na odlišné jazykové úrovni. Některé školy mají v dosahu profesionální pomoc například ze strany specializovaných NNO, jiné musí žáky podporovat pouze pomocí vlastních personálních kapacit. Šetření pomohlo upřesnit představu o počtech žáků s OMJ na školách i o využívaných a žádaných podpůrných opatření. Může sloužit jako jeden z podkladů pro plánování typů i množství potřebné podpory pro žáky i pedagogy na základních školách.

META, o.p.s., se vzdělávání dětí a žáků s odlišným mateřským jazykem věnuje od roku 2006 a navrhuje systémové změny, které dětem a jejich učitelům umožní plnohodnotné vzdělávání v demokratické společnosti.

PhDr. Kristýna Titěrová, programová ředitelka META, o.p.s.

titerova@meta-ops.cz

Zpráva vznikla ve spolupráci s týmem projektu [Škola jako integrační partner](#) Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zprávu zpracovala Mgr. Blanka Tollarová, Ph.D., na doplnění informací k základním školám se podílela Mgr. et Mgr. Renáta Mikešová, Ph.D.

